

მაია ქვრივიშვილი

თსუ კულტურის კვლევის ინსტიტუტი
თბილისი, საქართველო

maiakvrivishvili@yahoo.com; maia.kvrivishvili@tsu.ge

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.49>

კულტურის ბოლშევიკური მოდელი (XX საუკუნის 20-30-იანი წლები)

საკვანძო სიტყვები: კულტურის ბოლშევიკური მოდელი, ქართველი სოციალ-დემოკრატები

გასული საუკუნის დასაწყისში პოპულარული იყო მარქსისტული იდეები. ქართველი სოციალ-დემოკრატებიც ქადაგებდნენ ერის კლასობრივ დაყოფასა და ანტაგონიზმს, რაც სამოციანელებისაგან მათი ძირითადი განმასხვავებელი იყო. ისინი კულტურასაც ამ გადასახედიდან აღიქვამდნენ. მათი ყველაზე აქტიური და თვალსაჩინო წარმომადგენელი ნ. ჟორდანიას გარეშეა წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლას, რასაც ერი აწარმოებდა, უბრალო "გაუგებრობად" მიიჩნევდა, რომელიც გამოწვეული იყო ზოგიერთი მომხდური ჩინოვნიკის უწესო საქციელით (ჟორდანიას: 165). საქართველოს დაპყრობას რუსეთის მიერ ნ. ჟორდანიას არ აღიქვამდა ეროვნულ კატასტროფად, რადგან ამ ფაქტს არ შეუშფოთებია ერი და არ შეცვლილა მისი ყოველდღიური ყოფა, რადგან ქართველობა კლასობრივად დანაწევრებული იყო და არ შეეძლო ეს შეეგრძნო. ხოლო ქართველ მოღვაწეთა მიერ ნაქადაგები ეროვნული იდეალები და, მათ შორის, ქართული ენის სიყვარული და დაცვა, მისი აზრით, გაუგებარი და უადგილო იყო, რადგან არავინ განიცდიდა არც ეროვნულ ჩაგვრას და არც ენა იდეენე-ბოდა, "სამშობლო ენის დაცვა მოითხოვა ცხოვრებამ" (ჟორდანიას:167), ე.ი. მხოლოდ საჭიროების შემთხვევამ, ხოლო ეს საჭიროება XIX საუკუნის 60-იანი წლების რევორმა იყო, რომელიც მთელს რუსეთის იმპერიაში და, მათ შორის, საქართველოშიც უნდა განხორციელებულიყო. მიუხედავად, იმისა, რომ ის აღიარებს ეროვნული კულტურის და სახელმწიფოს არსებობას, ამის საფუძველზე მომავლის მოწყობას, იგი მაინც კლასობრივი ანტაგონიზმის იდეების გავლენის ქვეშაა.

თავისებური და განსხვავებული იყო კულტურის როგორც ფენომენის და მისი რაობის გაგება ბოლშევიკური თვალთახედვით. სოციალ-დემოკრატებმა (ბოლშევიკებმა), უფრო კი მათმა პარტიულმა ლიდერებმა, შექმნეს კულტურის რაობისა და როლის კონცეფცია, რომელიც მათი ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში იქნა აყვანილი. რევოლუციის შემოქმედთა შეხედულებებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა შემდგომში საბჭოთა სახელმწიფოს კულტურულ პოლიტიკაში. ამ მხრივ გამოირჩეოდა ლენინის, სტალინის, ტროცკის, ლუნაჩარსკის, ბოგდანოვის "თეორიები" კულტურის და კულტურული ცხოვრების შესახებ.

ლენინის არც ისე მრავალრიცხოვან შრომებში, რომლებიც ეხება კულტურის პრობლემებს, ზოგადპოლიტიკური განსჯებისა და შეფასების კონტექსტში, კარგად ჩანს მისი თანმიმდევრული თეორია კულტურის, როგორც პოლიტიკის “დანამატის” შესახებ. შედარებით ადრეულ შრომებში: “რით დავიწყეთ?” (1901) და “რა ვაკეთოთ?” (1902).

სოციალურ-პოლიტიკური, რევოლუციური მიზნებიდან გამომდინარე ლენინი განსაკუთრებით უტილიტარულად აღიქვამს ფილოსოფიურ, მეცნიერულ და ლიტერატურულ მოვლენებს. როდესაც ამა თუ იმ კულტურული მოვლენის პოლიტიკური ფუნქცია ამოიწურება, ხდება მათი უარყოფა. სამაგიეროდ, პოლიტიკური ორგანიზაციის კლასობრივი და პარტიათაშორისი ბრძოლა, შეიარაღებული აჯანყება, რევოლუცია მთლიანად აყვანილი ჰყავს მაღალი პროფესიული “ხელოვნების” რანგში და მიაკუთვნებს კულტურული მოღვაწეობის უმაღლეს ფორმებს (ლენინი:67).

პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში ლენინმა ჩამოაყალიბა კონცეფცია ყოველნაციონალურ კულტურაში, “ორი კულტურის” არსებობის შესახებ. გაბატონებული კულ-ტურა - ექსპლუატატორთა კლასებისა, და “დემოკრატიული სოციალისტური ელემენ-ტების” შემცველი კულტურა, რომელიც მშრომელთა და ექსპლოატირებულთა მასის საკუთრებაა (“კრიტიკული შენიშვნები ეროვნული საკითხის შესახებ”, 1913 წ.) (ლენინი: 187-193). ლენინის მიერ ნაციონალური კულტურის ორ არათანაბარ ნაწილად გაყოფა თითქოს ახლოა ელიტარული და მასობრივი კულტურების ტიპოლოგიურ განსაზღვრასთან. თუმცა ლენინთან “ორი კულტურის” განსხვავება ატარებს პოლიტიკურ აზრს - ბატონობა და მორჩილება: კულტურა, როგორც პოლიტიკის ინსტრუმენტი, სხვადასხვა სოციალური ძალების ხელში ატარებს განსხვავებულ, ამავდროულად საწინააღმდეგო შინაარსს და მიმართულებას, ამა თუ იმ ბატონს ემსახურება მისი ძალაუფლების მიზნებისათვის.

მსოფლიო რევოლუციის იდეებით გატაცებამ ლენინი მიიყვანა იქამდე, რომ თითქოს კულტურა საერთოდ ეწინააღმდეგებოდა რევოლუციას. თუმცა თანდათან იგი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ სოციალიზმის შექმნისათვის საჭიროა გარკვეული კულტურული დონის მიღწევა, ე.ი., პოლიტიკურის კვალდაკვალ, “კულტურული რევოლუციის” განხორციელება (ლენინი: 430,431). იგი უარს ამბობს “ბურჟუაზიული ინტელიგენციის” დახმარებაზე, ლენინი მისწრაფვის, კომუნისტები გადააქციოს შეგნებული და დისციპლინირებული პოლიტმუშაკების რაზმებად, რომლებიც პროპაგანდას გაუწევენ და იქნებიან “საჭირო” სოციალიზმის კულტურისათვის (ლენინი: 290,291, 364).

მეტ-ნაკლები სიცხადითა და სიზუსტითაა ჩამოყალიბებული კულტურის კონცეფცია სტატიაში “პარტიული ორგანიზაცია და პარტიული ლიტერატურა” (1905). კულტურის საკითხების შესახებ ბოლშევიზმის ამ საბრძოლო მანიფესტში ლენინი აყალიბებს ტოტალიტარული კულტურის ძირითად პრინციპებს: 1) კულტურის ყველა გამოვლინება ერთიანი პოლიტიკური საქმის ნაწილია (ზოგადპროლეტარულის), 2) კულტურის ყველა კომპონენ-ტი, რომელიც მთლიანად დაკავშირებული არიან კლასობრივ მიდგომასთან და სოცი-ალ-დემოკრატიულ “პარტიულ მუშაობასთან”, პარტიის წინაშე ანგარიშვალდებული, ეს უკანასკნელი მოწოდებულია მათი თვალთვალისა და კონტროლისაკენ, 3) ინდივიდუალური შემოქმედება ემორჩილება კოლექტივისტურს, ხმათა უმრავლესობით წყდება მეცნი-ერების, ფილოსოფიის, ესთეტიკის საკითხები, რითაც თითქოსდა გადაიჭრება კულ-ტურის მოღვაწეთა “ბურჟუაზიული ინდივიდუალიზმი”, “ლიტერატურული კარიერიზმი” და “თავადური ანარქიზმი”, ხოლო თვითონ კულტურის მოვლენა არამართო მჭიდრო და განუყოფელ კავშირშია მოცემული კლასის პოლიტიკურ მოძრაობასთან, არამედ აქვს უნარი მასთან აღრევისა, 4) არაკლასობრივი კულტურის ყველა ფორმა, შემოქმედებითი მუშაკების

შიდა - ანდა ზეპარტიული პოზიცია ცხადდებოდა თავლთმაქცობად, ცრუ გამონათქვამე-ბად, 5) შემოქმედებითი თავისუფლება ცხადდება ილუზიად (გაცნობიერებულ ანდა გაუცნობიერებელ თვითმოტყუებად): ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში ეს შენიღბულია, დამოკიდებულია მოსყიდვის შინაარსზე, სოციალისტურში _ სოციალიზმის იდეა და მუშათა თანაგრძნობა. ლენინის მიხედვით, კულტურა ყოველთვის ნორმატიულია და, გამონაკლისის გარდა, ემორჩილება სოციალურ-პოლიტიკურ მოვლენათა (კლასები, პარ-ტია, საზოგადოება, მოძრაობა, სახელმწიფო, განათლება, იდეოლოგია, მიმდინარეობა და ა.შ.) კანონზომიერებებს, წერდა ლენინი (ლენინი: 41-46).

საბჭოთა პერიოდში ლენინმა კომუნისტების წინაშე ჩამოაყალიბა კულტურული მუშაობის უახლესი მიზნები. მან „ნეპი“ განიხილა, როგორც კულტურის შეგუება “ჩვეულებრივ გლეხურ დონესთან”, კულტურის ფასეულობათა დაკნინების ხარჯზე (ლენინი: 257) ამაში ხედავდა ისტორიულ პროგრესს. საბჭოთა რუსეთის პროგრესისათვის საჭირო იყო, რომ მოსახლეობა შეჩვეოდა მართვას, ყოველდღიურ ყოფაში პოლიტიკური იდეების დანერგვას, დაუფლებოდა ტექნიკურ და პრაქტიკულ ცოდნას.

ლენინთან შედარებით, სტალინური კულტურული პროპაგანდა უფრო კონტრასტულია. მით უმეტეს, რომ მათ შორის - კულტურულ კონცეფციებსა და კულტურული პოლიტიკის ტიპებს შორის - არსებობს გარკვეული მემკვიდრეობითობა. ლენინმა მოახდინა კულტურისა და კულტურის ისტორიის ლუპმენიზაცია, კულტურულ-ისტორიულ პროცესში ინტელიგენციის მონაწილეობას განიხილავდა როგორც უარყოფით, დამღუპველ ფაქტორს, როგორც მუშების მოტყუებას, სოციალური და ეთიკური მომენტების არქონას, ბოლშევიზმი შეადგენდა კლასიკური სოციალიზმის ბუნებას და ხელისუფლებისა და ტექნიკის აპოლოგიას (Культурология: 399).

ი.ბ. სტალინი ივარგლებოდა მხოლოდ მოკლე აფორიზმი-ლოზუნგებით (მაიაკოვსკიზე, გორკის პოემაზე ”გოგონა და სიკვდილი”, მწერლებზე, როგორც ადამიანთა “სულის ინჟინრებზე”), რომლებიც შემდეგ გავრცელდა და პარტიული იდეოლოგიების მიერ განიცადა ინტერპრეტაცია. ლენინთან შედარებით, მის მიერ კულტურა გაიგება უფრო სწორხაზოვნად და სქემატურად, პოლიტიზებულად და უტილიტარულად – როგორც საშუალება და ნივთი, როგორც მიმდინარე პოლიტიკის ასპექტი, პროპაგანდის საშუალება (Культурология: 226).

მის მიერ, კულტურის მოვლენის ღირსება გაიგება მოცემულ ისტორიულ მომენტში მათ მიერ გატარებულ ხაზში (პოლიტიკური მოვლენები) მისი აქტუალური პოლიტიკური მნიშვნელობით. სტალინის მიერ ნებისმიერი სოციალური და პოლიტიკური მოვლენის პრინციპული მეტაფიზიკური გაგება ჩამოყალიბდა ადრეულ სტატიებში. თითოეულ მოვლენაში ხედავს ორ ტენდენციას – დადებითსა და უარყოფითს; პირველს საჭიროა მხარი დაეჭიროს, მეორე უარყოფილ იქნას. კულტურის მოღვაწეთა დაწინაურებისა და დაჯილდოების, თუ გაკრიტიკებისა და რეპრესიების, იდეოლოგიურად დასჯისა და ფიზიკურად მოსპობის შემთხვევაში, სტალინი ცხოვრებაში თანამიმდევრულად ატარებდა ბოლშევიკურ პრინციპს: კულტურულ-პოლიტიკური სელექციისა და შეურიგებლობისა პოლიტიკურ მტრებთან და მეგობრებთან, გადააქცია რა ისინი კულტურული პოლიტიკის ფუნდამენ-ტად, რომელიც მიმართული იყო მონოლითური ტოტალიტარული სისტემის შექმნისაკენ.

ყველა კულტურული მოვლენა იყოფოდა, ერთი მხრივ, რეაქციულად, რომელიც ემსახურებოდა საზოგადოების დრომოქმულ ძალას და ეწინააღმდეგებოდა რევოლუ-ციურად მოწინავე ძალების ინტერესებს; იგი ამუხრუჭებდა საზოგადოების განვითარებას და საჭირო იყო მისი ლიკვიდაცია და უარყოფა; მეორე – სახალხო მასების მიღწევა, რომელიც

პროგრესისაკენ მიმავალ გზაზე მათ განაწყობდა ბრძოლისა და საზოგადოების გარდაქმნისათვის.

საბჭოთა კულტურის შეფასებაში სტალინს მიაჩნდა, რომ სოციალიზმის განვითარებასთან ერთად გამწვავდება კლასობრივი ბრძოლა, რომელსაც თავისი სოციოკულტურული ფორმა აქვს. ფსიქოლოგიური მოტივები კი პოლიტიკურ ხასიათს მიიღებს.

სტალინმა, როგორც “პარტიის უდიდესმა თეორეტიკოსმა ეროვნულ საკითხში”, ძალიან მალე გადახედა ლენინის პრინციპს თითოეულ ნაციონალურ კულტურაში “ორი კულტურის” არსებობაზე. სტალინის მიერ საბჭოთა კულტურა განისაზღვრა, როგორც “შინაარსით სოციალისტური და ფორმით ეროვნული”(სტალინი: 57-62).

საბჭოთა კულტურის განვითარებისათვის ეროვნული კულტურების ასიმილაცია და რუსიფიკაცია ბუნებრივ მოვლენად მიაჩნდა, რომლის ბირთვსაც წარმოადგენდა რუსული კულტურა. კულტურის სფეროში ეროვნული პოლიტიკის გადახედვამ იგი მიიყვანა იმის აღიარებამდე, რომ ეროვნულ კულტურაში არის ისეთი მოვლენები და ფორმები, რომლებიც არაპოლიტიკურ (ზეკლასობრივ ანდა შიდაკლასობრივ) ხასიათს ატარებენ. პირველ რიგში, ესაა ენა. ამავდროულად, ენა აღიარებულ იქნა არამარტო კულტურის ფორმად, რომელიც თითოეული ერის ცხოვრებაში უზრუნველყოფს ეპოქების კულტურულ-ისტორიულ მემკვიდრეობითობას, არამედ აგრეთვე კულტურის ერთადერთ ფორმად, სადაც ჯერ კიდევ შემონახულია ნაციონალური თავისებურება. და ეს იმ დროს, როცა ყველა ეროვნული კულტურის შინაარსი სოციალიზმის პირობებში უნიფიცირდება და პირველ რიგში წარმოადგენს მთელი პოლიტიკური იდეოლოგიის ზედნაშენს.

როდესაც იგი მიმართავდა ახალგაზრდობას, მოითხოვდა შეეცვალათ დამოკიდებულება მეცნიერებისა და კულტურის მოღვაწეთა მიმართ, ხოლო მუშათა კლასს – შეექმნათ საკუთარი ინტელიგენცია. ზუსტად ახალი, საბჭოთა, მუშურ-გლეხური ინტელიგენცია იყო მოწოდებული იმისათვის, რომ მნიშვნელოვან პოსტებზე შეეცვალათ როგორც ძველი ინტელიგენცია, ასევე ბოლშევიკების “ძველი გვარდიაც”. სტალინისათვის კულტურის მართვა იგივე იყო, რაც კადრებით მანიპულირება და ტექნიკის დახვეწა. წარმოადგენა კულტურაზე, როგორც პოლიტიკური ნების ემანაციაზე (რომლის წყაროდაც გამოდიოდა ბელადი, დემიურგი, ახალი კოლექტიური სამყაროს შემოქმედი), რომელიც კოლექტიური რეალობის ტრანსცენდენტალური კულტურული პროექტის პირობებში, გლობალურ მიმეზისში, ნებისმიერ მოღვაწეს გადააქცევდა სოციალისტური კულტურის (მხატვრული ლიტერატურა, მეცნიერება, ფილოსოფია) მხოლოდ შუამავალ რგოლად.

სტალინმა შექმნა ტოტალიტარული კულტურის მონოლითური კონცეფცია, რომელიც უნიფიცირებული და მართული იყო ზემოდან; ასევე - უკლასო და მხოლოდ ფორმით ნაციონალური საბჭოთა სოციალისტური კულტურა, მასიურ წარმოებაში ჩართული და ახალი მშრომელი ინტელიგენციის მიერ მომსახურებული, გასახელმწიფოებრივებული და დეპერსონიფიცირებული (იმიტომ, რომ მის მექანიზმს უბრალო და უსახო “ჭანჭიკები” წარმოადგენენ, და არა კულტურას ნაზიარები მოღვაწენი) საბოლოოდ პოლიტიზებული და უხეშად უტილიტარიზებული (სტალინი:194-195, 441-442).

ჯერ საბჭოთა რუსეთის, ხოლო შემდეგ საბჭოთა კავშირის სახალხო განათლების კომისრის ანატოლი ლუნაჩარსკის კულტურის კონცეფცია ჩამოყალიბდა რევოლუციამდელ პერიოდში, როდესაც იგი შეუერთდა ბოგდანოვის ჯგუფს, რომელმაც სხვა მრავალს შორის წამოაყენა “პროლეტარული კულტურის” იდეა. 1913 წელს, კულტურის შესახებ სოციალ-დემოკრატიულ პრესაში გამართულ დისკუსიაში მან დაიკავა ცენტრისტული პოზიცია, რომელიც სიცოცხლის ბოლომდე შეინარჩუნა. რევოლუციამდელი პერიოდის კულტურის

კონცეფციის ძირითადი შეხედულებანი ასეთია: კულტურა ცნებაა, რომელიც უპირისპირდება ბუნებას, ესაა ადამიანის შრომის ყველა პროდუქტი; კულტურის საძირკველია ადამიანისა და ბუნების ურთიერთგავლენა; კლასობრიობა კულტურის პრინციპია, პირველყოფილის და მომავალი სოციალისტურის; კულტურის ნაციონალური ფუძე ალბათ სამუდა-მოდ დარჩება, მაგრამ კაცობრიობა შეუჩერებლად მიდის კულტურის ინტერნაციონალიზაციისკენ; ინტერნაციონალიზმი არ ითვალისწინებს ნაციონალური მოტივების მოსპობას ზოგადსაკაცობრიო სიმფონიაში, არამედ მხოლოდ მათ ჰარმონიულობას; კულტურების საერთო, განსაკუთრებული, შინაგანი კავშირები აღმოცენდებიან საზოგადოებრივი ჯგუფების ინტერესთა საფუძველზე, მაგრამ კულტურის ევოლუცია მისი მწვერვალისაკენ სრულდება შემოქმედებითი პიროვნების ჩამოყალიბებით; გაბატონებული კლასები კულტურაზე ტოვებენ განსაკუთრებულ კვალს, მმართველი კლასის მეშვეობით იმართება კულტურა, მართალია, იგი მას არ ქმნის; მატერიალური იქმნება მშრომელი კლასებით, ხოლო კულტურის ფაქიზი სულიერი ფორმები - ინტელიგენციის მიერ; ჩაგრული კლასები, გარკვეული დონით, გაბატონებული კულტურის თანამონაწილეა, მაგრამ უკვე კაპიტალიზმის პირობებში, მშრომელი კლასი იწყებს საკუთარი კულტურის შექმნას, როგორც თეორიულ (მარქსიზმი), ისე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ სფეროებში, ბრძოლის და ორგანიზაციის, ყოფის ფორმებში; წარმოიშვება პროლეტარული სოციალ-დემოკრატიული ხელოვნება, ისეთივე აზრით, როგორც ქრისტიანული, ბუდისტური ანდა ბერძნულ-რომაული. ჩაგრული კლასების კულტურა ღარიბი, კლასობრივი და დასუსტებულია; ზეკლასობრივი, ნათელი კულტურა მხოლოდ სოციალიზმის გამარჯვების შემთხვევაში წარმოიშვება.

20-იან წლებში კრიტიკის საგანი გახდა ლუნაჩარსკის გამოთქმები “ზოგადსაკაცობრიობო კულტურის” შესახებ. თავად იგი გააფთრებული აკრიტიკებდა ბურჟუაზიულ კულტურას, მის “თავისთავში მოსპობას”. ბურჟუაზიულ წყობას წარმოაჩენდა ბარბაროსულად და ნაკლებ კულტურულად, ვიდრე, ვთქვათ, ანტიკურს. ლუნაჩარსკი ამტკიცებდა, რომ დღევანდელ კულტურაში ყველაფერი დიდებული - ანტიბურჟუაზიულია, რომ კაპიტალიზმის მემკვიდრეობიდან არ შეიძლება რამის მიღება, თუნდაც პატარა დოზითაც კი; მოითხოვდა კულტურის “ლაბორატორიულ მშენებლობას”, განსაკუთრებული, აბსოლუტურად პროლეტარული კულტურის აუცილებლობას. ხაზს უსვამდა პროლეტარული და სოციალისტური კულტურების არაიგივეობას, რომელიც გარდამავალ პერიოდში ისახებოდა და მომავალი თაობები ააშენებდნენ. ახალი კულტურის მშენებლობის პროგრამაში შედიოდა აგრეთვე გლეხური ლიტერატურის შექმნაც.

ოციანი წლებიდან ლუნაჩარსკი აშკარა ურთიერთსაწინააღმდეგო აზრებს ავითარებს გარდამავალი პერიოდის, მებრძოლ, წმინდა კლასობრივ პროლეტარულ კულტურასთან დაკავშირებით. მისი აზრით, საჭირო და აუცილებელი იყო გადასვლა ასკეტური კულტურიდან, ე.ი. სამხედრო კომუნიზმის ეპოქის - სიღარიბის, უღიმღამო, არასანდო, არაინდივიდუალური საგნების ყოფიდან, კომფორტის დაგმობიდან - სიცოცხლის მოყვარულზე, უფრო მოსახერხებელ კულტურულ ცხოვრებაზე, შინაარსიან, მიზანმიმართულ, ჯანმრთელ, გონიერ და განახლებულ ყოფით ცხოვრებაზე, სადაც, გართობასაც აქვს ადგილი როგორც კულტურულ მოთხოვნილებას.

20-30-იანი წლების მიჯნაზე იგი სტალინის შეხედულებების გავლენის ქვეშ მოექცა. ეს იყო სტალინის კონცეფცია კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებაზე, მის გაძლიერებაზე. ლუნაჩარსკი იზიარებდა ლენინის უტოპიურ ვერსიას ერთ ქვეყანაში სოციალიზმის მთლიანი და საბოლოო გამარჯვების შესახებ, წერდა პირდაპირ ორგანიზაციულ მტრებზე, პაჟების, ცრუპროფესიების, ცრუმეცნიერების, გამყიდველი ჟურნალისტებისა და მწერლების შესახებ.

გაიჟღერა ლუნაჩარსკის “რკინისებურმა” ულტრამემარჯვენე ნოტებმა: “ხელოვნების თეატრი არის სამხედრო-საომარი მოქმედებების თეატრი, კლასობრივი ბრძოლის არენა”, მხატვრული ლიტერატურა - პოლიტიკური იარაღი და ა.შ.

ბოგდანოვის კულტურის ფილოსოფიის გაგებისათვის ცენტრალური აზრის ჩამომყალიბებლად გვევლინება “ორგანიზაციული გამოცდილების” ცნების გაგება (Богданов: 84). კაცობრიობისა და მისი კულტურის მთელი ისტორია - ესაა ორგანიზაციული ფორმების ისტორია, რომელთა დახმარებითაც ხდება ადამიანის შეჩვევა მის გარესამყაროსთან. ადამიანთა საზოგადოების თავდაპირველი შეჩვევა განისაზღვრება სოციალური ინსტიტუტით, რომელიც საზოგადოების წევრების გარე გამაერთიანებელია. უფრო რთული ამოცანა დგას საზოგადოების შინაგანი ორგანიზაციის წინაშე - გახადოს გასაგები და განცდადი საზოგადოების თითოეული წევრის მიღწევა სხვა წევრებისათვისაც, შეინახოს და გადასცეს კოლექტიური გამოცდილება დროსა და სივრცეში. ამ ამოცანას ასრულებს განმეორებადი - მაორგანიზებელი შემგუებლობა საზოგადოებისა გარემომცველ სამყაროსთან, როგორაც გვევლინება კულტურა. საზოგადოებას კულტურა გადააქცევს ხარისხობრივ მთლიანობად, რომელშიც შედეგი მეტად შეკრებილია, ზუსტად კულტურა ინახავს, აყალიბებს, ამტკიცებს და აწვითარებს საზოგადოების მოცემულ ტიპს. განსაზღვრული ისტორიული ტიპი კულ-ტურას წარმოადგენს ყველა მისი ფორმის ფუნქციურ მთლიანობად; ურთიერთდამაკავშირებელია შრომის ტიპი, ქცევის ტიპი, შეგრძნების ტიპი, პიროვნების ტიპი, საზოგადოების მიერ გამოყენებული ტექნიკის ტიპი, მეცნიერების ტიპი, ხელოვნება, რელიგია, მორა-ლი, სამართალი, თავისებურად შემსრულებელია სხვადასხვა და ამავდროულად ურთიერთკავშირში მყოფი საზოგადოების ორგანიზაციული ფუნქციებისა.

საზოგადოებაში მიღებული კულტურული პროდუქტები, რომლებსაც შესაბამისი აგებულება აქვთ, ასრულებს მაორგანიზებელი პროდუქტის როლს, ისინი თვითონ აყალიბებენ საზოგადოებრივ ცხოვრებას, ინახავენ და აწარმოებენ საზოგადოების განსაზღვრულ ისტორიულ ტიპს.

ბოგდანოვის მიერ შექმნილი კულტურის ტიპოლოგია ევოლუციონისტური ხასიათისაა: 1) მარქსის ფორმაციათა თეორიის, 2) ჰეგელისეული ტრიადის (თეზა, ანტითეზა და სინთეზი) და 3) ო. კონტის შემდეგ კლასიკური პოზიტიური “სამი სტადიის” თეორიის (თეოლოგიური, მეტაფიზიკური და პოზიტიური.) სამი იდეალური კულტურის ისტორიული ტიპი, ბოგდანოვის მიხედვით ასეთია: ავტორიტარული, ინდივიდუალის-ტური, კოლექტივისტური, რომელიც თანამიმდევრულად ვითარდება (Богданов:86). კულ-ტურის უმაღლესი ტიპია კოლექტივისტური, რომელიც სოციალისტურ საზოგადოებას შეესაბამება, იგი მოწოდებულია მოახდინოს სინთეზირება პირველყოფილი, განუვითარებელი კოლექტივიზმის და კაპიტალიზმის ეპოქაში განსაკუთრებულად განვითარებულის. კოლექტივისტურ საზოგადოებაში რუტინული შრომა მოისპობა, მუშა გახდება არამართო შემსრულებელი, არამედ შრომითი პროცესის ორგანიზატორიც, მიუახლოვდება ინჟინერს; შრომის მეცნიერული ორგანიზება ინდივიდუალურ შემოქმედებას მთელი საზოგადოების გამაკეთილშობილებელ სრულმქმნელ საშუალებად გადააქცევს, ხოლო კოლექტივისტური ორგანიზაციული ამოცანები ინდივიდუალური შრომის მიზნებსა და პერსპექტივებს განსაზღვრავს. ბოგდანოვის მიხედვით, კოლექტივისტური საზოგადოების ამოსავალ საფუძვლად გვევლინება “პროლეტარული კულტურა” - მართლია, ჯერ კიდევ არასრულყოფილი, ბურჟუაზიული ურთიერთობებით დამახინჯებული, მაგრამ პოტენციურად თავისუფალი “მალაუფლების ფეტიშისაგან” - ნებისმიერი საკითხის და თავისთავში იმანენტურად მატარებელი.

მისი აზრით, უახლოეს მომავალში პროლეტარული კულტურის გამარჯვებისათვის, საჭიროა რამდენიმე პირობის შესრულება: 1) ცოდნის დემოკრატიზაციის მიღწევა, წარსულის, სამყაროზე წარმოდგენის, როგორც ორგანულ ერთობაზე პრაქტიკული მოღვაწეობისა და შემოქმედების გადაზრება და სისტემატიზაცია, 2) აზროვნების ფეტიშიზმისაგან გათავისუფლება, მათ შორის, ავტორიტარიზმის, ბელადიზმის, აპოლოგიისა და მის მსგავსთა ყველა სახეობისაგან, 3) კულტურისა და ცხოვრების ყველა სფეროში - მათ შორის, მეცნიერებაში, ხელოვნებაში, მორალში, ყოფაში, საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში - კოლექტიური მიდგომის მიღწევა. კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლის პერიოდში ინტელიგენციის პრაქტიკული ამოცანაა განვითარება და მხარდაჭერა “პროლეტარული კულტურისა”.

ახალი ადამიანის მსოფლმხედველობისა და მსოფლაღქმის ჩამოყალიბებისათვის საჭიროა მთელი ქვეყნის მასშტაბით პროლეტკულტის ორგანიზება, რომელიც მასებს განაწყობს მხატვრული, მეცნიერული და ისტორიული შემოქმედებისათვის, პროლეტარული უნივერსიტეტების შექმნა, რომელიც არამარტო მოსპობდა წერა-კითხვის უცოდინარობას, არამედ უბიძგებდა უნივერსალური, მრავალმხრივი შემოქმედებითი პიროვნების ჩამოყალიბებას, რომელიც ორგანულად იქნება შერწყმული კოლექტივთან, ეს იქნებოდა მეცნიერულად მოწყობილი საზოგადოება.

ამიტომაც ბოგდანოვი “პროლეტკულტს” განიხილავდა, როგორც იდეალურ ტიპს, და არა როგორც პროლეტარული კულტურის არსებულ მდგომარეობას, რომელიც შორს იყო ეტალონური წარმოდგენისაგან. გაიაზრა რა ბოლშევიკების კულტურული პოლიტიკა, ბოგდანოვმა დანაწიებით აღნიშნა, რომ წინსვლის, კულტურული სოციალიზმის შექმნის მაგიერ შეიქმნა თავისებური კულტურული ფეოდალიზმი, კოლექტივის მაგიერ-ინდივი-დამდელი. მის მიერ ჩამოყალიბებული ორგანიზაციული თეორია აღმოჩნდა ლამაზი და ჭკვიანი უტოპია, რომელიც მიმართული იყო თვითგანვითარებადი ადამიანის პრაქტიკაზე, მაგრამ მიმდინარე ისტორიული პრაქტიკისაგან შორს იყო და ტრაგიკულად დამთავრდა.

ოციანი წლები, შეძლება ითქვას, იყო ყველაზე მრავლის განმაპირობებელი შემდგომი პერიოდის საბჭოთა კულტურის ისტორიაში. ქრონოლოგიურად, თითქმის მთელი ათწლეული არსებითად განსხვავდებოდა როგორც წინა, ისე მომდევნო პერიოდებისგანაც. ოციანი წლების სპეციფიკა მდგომარეობდა იმაში, რომ ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო შემოქმედებითი პლურალიზმი, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ფორმათა მრავალფეროვნება. კულტურა ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანად ანგაჟირებული პოლიტიკით.

არ უნდა დავივიწყოთ, რომ კულტურის ძირების შინაარსი და სიღრმე ოციანი წლებში განპირობებული იყო წინა პერიოდით. ბევრი ძველი მოღვაწე კიდევ აგრძელებდა მოღვაწეობას. საგანგაშო იყო ადმინისტრაციულ-ხელმძღვანელობითი მეთოდის დამანგრეველი ზემოქმედება კულტურასა და ეკონომიკაზე, პარტია-სახელმწიფოს გაძლიერებული დიქტატურა შემოქმედებითი ინტელიგენციის მიმართ, პროლეტ-კულტის, რაპის და სხვა გაერთიანებების დამანგრეველი მოქმედებები, სკოლისა და მოქალაქეების გამოყოფა ეკლესიისაგან, როგორც მდიდარი ეროვნული ტრადიციების გამომხატველისაგან, ხელოვნების ნიმუშების გაყიდვა.

მიჩნეული იყო, რომ ხელოვნება წარმოადგენს ახალი ადამიანის აღზრდისა და სოციალური რეალობის გარდაქმნის საშუალებას. პროლეტკულტის თვალსაჩინო მოღვაწის გასტევის მიერ შემოღებულ იქნა ტერმინი «სოციალური ინჟინერია». ხელოვნებასთან მიმართებაში იგი აღნიშნავდა საკუთარი საშუალებებით ადამიანის ფსიქიკის რადიკალურ გარდაქმნას.

ავანგარდის მიერ წამოყენებული ფუნდამენტური კონცეფცია ახალი ადამიანის შექმნისა გახდა მთავარი ამოცანა საბჭოთა კულტურისათვის. 1932 წლის 23 აპრილს რკპ(ბ) ცკ დადგენილებით «ლიტერატურულ-მხატვრული ორგანიზაციების მოწყობის შესახებ» მმართველმა პარტიამ არჩევანი გააკეთა ტრადიციონალიზმსა და რეალიზმს შორის ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ და ამ სფეროში აკრძალა ყოველგვარი ექსპერიმენტები. სოციალისტური რეალიზმი ერთადერთ და აუცილებელ მხატვრულ მეთოდად გამოაცხადა მთელი საბჭოთა ხელოვნებისათვის.

საბჭოთა ცივილიზაციაზე საუბრისას ფ. ბროდელი აღნიშნავდა, რომ ქვეყანაში მიმდინარე ცვლილებების სწრაფი ტემპების გამო მოხდა საზოგადოების უზარმაზარი სოციალური მუტაცია. ინდუსტრიალიზაციის მკვეთრი ზრდით საბჭოთა საზოგადოების თითოეული წევრი თავდაყირა იქნა დაყენებული, მათ კი, თავის მხრივ, მთლიანად დაანგრეს ტრადიციული ცხოვრება. ეს, პირველ რიგში, გლეხებს დაეტყოთ, რომლებმაც ცხოვრების სტილის ტრადიციული გარემო-პირობები დაკარგეს, შემდეგ – მუშათა კლასს, რომელიც ვერ გებულობდა, რა უნდოდათ მისგან. საბჭოთა კავშირი „აწარმოებდა“ ინტელექტუალებს იმდენს და იმ პროფესიისას, რაც მას სჭირდებოდა.

ლიტერატურა:

- კესედი დ. (1932): ლენინური მოძღვრება და კულტურული რევოლუცია, ტფილისი
ლენინი ვ.ი. (1957): კულტურისა და ხელოვნების შესახებ, თბ., 1957.
ჟორდანია ნ. თხზულებანი. ტ. 2, ტფ., 1920.
ჟორდანია ნ. მისი ნაწერების კრებული ეროვნული საკითხის შესახებ, ტფ., 1922.
სტალინი ი.ბ. ლენინიზმის საკითხები, თბ., 1952.
სტალინი ი.ბ. თხზულებანი, ტ. 11, 1952.
Braudel F. Gramaire des Civilisations. 1993 Paris.
Mourre. Dictionnaire encyclopédique d'histoire. S.Z. Bordas. 1996
Богданов А. О пролетарской культуре 1904-1924, М.-Л., 1924.
Бухарин Н. пролетарская революция и культура, М., 1923.
Ленин В.И. О культурной революции, М., 1967.
Луначарский А.В. Десятилетие революции и культуры. М.-Л., 1927.
Майсурадзе Д. Культура Советской Грузии, Тб., 1965.

Maia Kvrivishvili

I.Javakhishvili State University
Tbilisi, Georgia

<https://doi.org/10.52340/lac.2024.09.49>

Bolshevik model of culture (20-30s of XX century)

Abstract

At the beginning of the last century, Marxist ideas were popular. Georgian Social-Democrats also advocated the class division and antagonism of the nation, which was the main difference between them and the "Tergdaleulebi". The understanding of culture as a phenomenon and its essence from the Bolshevik point of view was peculiar and different. In this regard, the "theories" of Lenin, Stalin, Trotsky, Lunacharsky, Bogdanov about culture and cultural life stood out.

During the First World War, Lenin formulated the concept of the existence of "two cultures" in every national culture. In the Bolshevism Combat Manifesto on Cultural Issues, Lenin formulated the basic principles of totalitarian culture. Compared to Lenin, Stalinist cultural propaganda is more contrasting. Especially since there is a certain heredity between them - between cultural concepts and types of cultural politics. Stalin created a monolithic concept of a totalitarian culture that would be classless and national Soviet socialist culture only in form. Anatoly Lunacharsky, the Commissar of Public Education of Soviet Russia and then the Soviet Union, formed the concept of culture in the pre-revolutionary period, when he joined Bogdanov's group, which, among other things, put forward the idea of "proletarian culture". According to Bogdanov, the "proletarian culture" is the starting point of the collectivist society - it is true, still imperfect, distorted by bourgeois relations, but potentially free from the "fetish of power" which forms a new type of labor and makes new forms and production relations universal. It was believed that art is a means of educating a new person and transforming social reality. In their aesthetic system, art is considered not only as a means of perceiving reality, but also as a means of changing and transforming it. The term "social engineering" was introduced by Gastev, a prominent figure of the Proletkult. He considered it possible through art to radically transform not only social life, but also the human psyche.

Social-democrats (Bolsheviks), and more so their party leaders, created the concept of the nature and role of culture, which after they came to power, was raised to the rank of state policy. The views of the creators of the revolution played an important role in the cultural policy of the Soviet state.

Key words: Bolshevik model of culture, Georgian Social-democrats